

АСПЕКТИ ІГРОВОГО ПРОСТОРУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ: УЛЮБЛЕНІ ІГРАШКИ

THE ASPECTS OF THE PLAY SPACE OF THE PRESCHOOL CHILDREN: THE FAVORITE TOY

У статті висвітлено результати одного з досліджень, що проводяться систематично впродовж кількох років, щодо виявлення факторів, які впливають на формування особливого ставлення дитини до іграшки (роблять іграшку улюбленою). Дитяча гра є провідною умовою розвитку дитини дошкільного віку, її роль зберігається й у молодшому шкільному віці. Останніми роками відбувається редуція дитячої гри. Причинами цього є негативний вплив цифрового суспільства, проблеми якості дитячої іграшки, фінансові можливості батьків дітей, недостатній рівень професійної підготовки вихователів закладів дошкільної освіти й учителів початкових класів, низький рівень педагогічної освіченості батьків дітей, відсутність дитячих книжок певної тематики тощо. Дитяча іграшка (або предмети-замінники) є обов'язковим атрибутом дитячої гри. Спостереження за тим, як граються діти, які іграшки вони застосовують у своїх іграх, вивчення кола улюблених іграшок, причин, які роблять іграшку улюбленою, допомагають зрозуміти причини трансформацій у змісті спілкування сучасних дітей, особливостей їхніх взаємин і дозвілених інтересів. На підставі аналізу даних відбувається розроблення інформаційних, методичних, навчальних матеріалів, які можна використовувати в роботі з педагогами, дітьми, батьками дітей. У цій публікації ми наводимо й аналізуємо дані щодо пояснень учнів 3-х та 4-х класів, яка іграшка є для них улюбленою й чому. Порівнюючи з результатами досліджень минулих років, можна констатувати появу нових тенденцій у формуванні кола улюблених іграшок: для деяких дітей улюбленою іграшкою є телефон, комп'ютер; 6,3% опитаних дітей не змогли назвати улюблену іграшку; найпопулярнішими іграшками є м'які й розвивальні іграшки; ляльки є улюбленими для 16% дівчаток (в основному це серійні ляльки, якими цікаво гратися, тому що вони надають можливість грати «у життя дорослих»; ляльку «пупс» як улюблену назвала лише одна дівчинка).

Ключові слова: дитяча іграшка, учні початкових класів, характеристики іграшки, які роблять її улюбленою для дитини, коло улюблених іграшок, трансформація дитячої гри.

The article highlights the results of a study (one of a few studies that has been carried out systematically over several years), which is had the objective to determine the factors that influence the formation of a child's special relationship with a toy (that make the toy a favorite one). Children's play is the main condition for the development of a preschool child and also of an elementary grader. In recent years, there has been a reduction of a children's play. The reasons for this are the negative impact of the digital society, the problems of the quality of children's toys, the financial capabilities of children's parents, the insufficient level of professional training of kindergarten teachers and primary school teachers, the low level of pedagogical education of parents of children, the lack of books for children on the topics of children's games and toys. A children's toy (or substitutive items) is a mandatory attribute of a children's play. Observing how children play, which toys they use in their games, identifying the range of favorite toys and the reasons that make the toy the favorite one, helps to understand the reasons for transformations in the content of communication of modern children, the characteristics of their relationships and interests in their free time. In the publication we provide and analyze the data on the explanations of third and fourth graders of which toys are their favorite and why. Comparing the results of this study with the previous ones, one can state the following tendencies in the formation of the range of favorite toys: for some children the favorite toy is a telephone and a computer; 6.3% of children could not name their favorite toy; the most popular toys are cuddly and educational toys; dolls are favorite toys for 16% of girls (mostly these are series-produced dolls that are interesting to play because they provide the opportunity to play "adult life"; only one girl named a Kewpie doll as their favorite one).

Key words: children's toy, elementary grader, toy characteristics that make it favorite one for child, transformation of children's play.

УДК 159.9
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-2.11>

Коченгіна М.В.
к.пед.н., завідувач кафедри методики дошкільної та початкової освіти
Комунальний вищий навчальний заклад «Харківська академія неперервної освіти»

Постановка проблеми. Сьогодні Україна перебуває в умовах викликів глобалізаційних процесів в економічній, політичній і культурній сферах життя. Основними складниками глобалізації є міграція людських і виробничих ресурсів, інтеграційні перетворення в системі освіти тощо. Сучасний світовий ринок праці вимагає оновлення механізмів роботи з підготовки робочої сили, здатної до постійних змін і жорсткої конкуренції. В Україні більшою частиною працездатного населення

є молодь. Від того, як вона буде підготовлена до сучасних умов праці, залежить конкурентоспроможність кожної окремої людини й конкурентоспроможність нашої країни у світі. Рівень професійної підготовленості молоді зумовлюють багато чинників, серед яких уміння співпрацювати з іншими людьми (працювати в команді), вміння ризикувати й приймати відповідальні рішення, стан фізичного здоров'я та готовність вести здоровий спосіб життя. У Концепції реалізації державної полі-

тики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р; поточна редакція від 22 серпня 2018 р.) визначено наскрізні вміння, які разом із ключовими компетентностями мають створити основу для успішної самореалізації особистості. До наскрізних умінь віднесено вміння розв'язувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення, вміння конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект, здатність співпрацювати в команді тощо [2, с. 12]. Цілі, визначені в Концепції Нової української школи, конкретизовано в Державному стандарті початкової освіти, у якому сформульовано обов'язкові результати навчання в початкових класах [1].

Формування наскрізних умінь починається в дошкільному дитинстві й продовжується в молодшому шкільному віці. Основною умовою розвитку особистості дитини дошкільного й молодшого шкільного віку є гра. Право дитини на гру закріплено в Конвенції ООН про права дитини (ст. 31). Але це право порушується в багатьох країнах світу. Зважаючи на це, на підставі проведених досліджень особливостей дитячих ігор у всьому світі Міжнародною організацією International Play Association підготовлено Зауваження загального порядку № 17 (2013 р.) щодо права дитини на відпочинок, дозвілля, участь в іграх, розважальних заходах, культурному житті та права займатися мистецтвом [3].

Протягом дев'яти років ми досліджуємо особливості реалізації права дитини на гру в нашій країні, а саме: сформованість у дошкільників і молодших школярів вміння грати в різні види ігор, питання трансформації дитячої гри, проблему якості дитячої іграшки, негативні наслідки впливу на особистість дитини редукації ігрової діяльності. Ми поширюємо ефективний педагогічний досвід зарубіжних країн стосовно підтримки дитячої гри, підвищуємо рівень професійної компетентності вихователів закладів дошкільної освіти й учителів початкових класів щодо створення умов для розгортання творчої самостійної гри дітей, здійснюємо просвітницьку роботу серед батьків дошкільників і молодших школярів.

На жаль, вплив цифрового суспільства на розвиток дитини, поверхова й неповна загальна психолого-педагогічна освіченість батьків дітей, недостатній рівень професійної підготовленості вихователів закладів дошкільної освіти й учителів початкових класів, інші чинники стали причиною погіршення якості дитячої гри. Наслідками цього є проблеми, які пов'язані з соціально-комунікативним, емоційним, інтелектуальним і фізичним розвитком сучасних дітей 5–10 років, що гальмува-

тиме формування наскрізних навичок, про які йшлося вище, і ключових компетентностей.

Однією з основних причин негативних змін у сформованості в сучасних дітей бажання й уміння грати є низький рівень поінформованості батьків щодо важливості гри для становлення особистості їхньої дитини. Заборони вільно грати, відсутність повноцінного спілкування з дитиною, байдуже ставлення до того, що багато часу дитина проводить за комп'ютерними іграми, є звичайним соціальним явищем сьогодення. Тому провідним напрямом нашої професійної та громадської діяльності ми вважаємо популяризацію значення дитячої гри серед батьків дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Педагогічна просвіта дорослих потребує системної роботи, вагомим напрямом якої є створення й унаочнення доказової бази, яку можна безпосередньо використовувати під час спілкування з дорослими.

Постановка завдання. У нашій публікації ми хочемо висвітлити аспекти сформованості вміння грати в сучасних дітей 8,5–10 років, проаналізувати причини, які зумовили деякі особливості ігрової діяльності дітей зазначеного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Улюблені іграшки сучасних дітей 8,5–10 років.

У кожної дитини має бути улюблена іграшка. З цією думкою сьогодні, можливо, погоджуються не всі. Але в більшості дітей є іграшки, які їм подобаються. Про що може розповісти улюблена іграшка дитини? Чи може? Чи можна робити однозначні висновки про інтереси дитини, стан її психоемоційного благополуччя, пізнавальний й інтелектуальний розвиток? Відповіді на ці запитання можна надати лише на підставі тривалих комплексних досліджень. Комплексний підхід допомагає об'єктивно визначати коло інтересів сучасних молодших школярів, виявляти фактори, які впливають на вибір ігор, з'ясовувати, як відбувається соціально-комунікативний й емоційний розвиток сучасних дівчаток і хлопчиків, прогнозувати позитивні й негативні наслідки формування в дітей емоційного інтелекту, толерантності й емпатії, вміння дружити, працювати в команді тощо. На підставі отриманих спостережень мають плануватися й проводитися заходи, розроблятися програми підвищення кваліфікації вчителів початкових класів, тематичних спецкурсів, створюватися навчально-методичне забезпечення навчальних занять, обиратися ефективні форми проведення навчальних занять.

Саме такі дослідження ми проводимо впродовж декількох років. Разом із вивченням кола улюблених іграшок здійснюємо розвідки щодо улюблених дитячих ігор, мультиплікаційних

фільмів, дитячих книжок, вивчаємо поведінкові прояви в сучасних дошкільників і молодших школярів.

У цій статті ми представимо результати анкетних відповідей, які було надано учнями 3–4-х класів. Анкетування проводилося восени й взимку 2019/2020 навчального року. Метою анкетування було виявлення кола улюблених мультиплікаційних фільмів, мультиплікаційних героїв, дитячих іграшок та ігор, дозвіллевих інтересів учнів 1–4-х класів. Для цього дітям було запропоновано відповісти на дев'ять запитань анкети, зокрема: який мультфільм подобається найбільше, пояснити чому; який мультиплікаційний герой подобається найбільше, пояснити чому; яка іграшка є найулюбленішою, пояснити чому; у яку гру подобається грати найбільше, пояснити чому; що подобається робити у вільний час.

Усього анкетуванням було охоплено 524 учні 1–4-х класів міста Харкова й Харківської області. Це вже четверте широке локальне комплексне моніторингове дослідження кола дозвіллевих інтересів сучасних здобувачів початкової освіти. Анкетування учнів допомагають проводити вихователі закладів дошкільної освіти й учителі початкових класів. Анкетування анонімне. У публікації ми наводимо результати аналізу анкетування 174 дітей – 76 дівчаток і 98 хлопчиків, учнів 3-х і 4-х класів Харкова й Харківської області. Це вісім груп дітей (учні восьми класів), які проживають у місті й у сільській місцевості.

Результати аналізу анкет:

1. 82,8% дітей назвали як улюблену іграшку безпосередньо саму іграшку (ляльку, ведмедика, машинку тощо).

2. 17,2% дітей як іграшку назвали комп'ютерну або рухливу гру, комп'ютер (планшет), футбольний м'яч, ребуси. Вважають іграшками комп'ютер, смартфон, комп'ютерні ігри, ігри на телефоні майже 12% дітей. Серед дітей, які продемонстрували інтерес до комп'ютерів, смартфонів, комп'ютерних ігор, – 16 хлопчиків і 3 дівчинки. Ще 4,3% хлопчиків і дівчаток вважають улюбленою іграшкою рухливу гру, футбольний м'яч, ребуси.

3. Для більшості дітей (28,8%) улюбленою іграшкою є м'яка іграшка, найчастіше (25,8%) – це м'яка іграшка «ведмідь».

4. Однією з улюблених іграшок дівчаток, учениць 3–4-х класів, є лялька (16%). Це друге місце в рейтингу улюблених іграшок. Але... У відсотковому відношенні лялька є улюбленою для 26 дівчаток із 76 (це – 34, 2%). Серед найулюбленіших ляльок переважають ляльки, які схожі на дорослих сучасних дівчаток (Монстр Хай, Барбі, Вінкс). Пупс є улюбленою іграшкою в поодиноких випадках.

Отримані дані дають можливість зробити припущення щодо трансформації форму-

вання основ материнства в сучасних дівчаток. Якщо порівняти сучасну ситуацію з підходами, які існували в народній педагогіці до виховання основ материнства в маленьких дівчаток (готовності виконувати роль майбутньої мами), то без зайвих зусиль можна констатувати велику різницю. Вивчення цього питання буде предметом наших подальших досліджень і публікацій.

5. Дівчаткам і хлопчикам подобається будувати з конструктора LEGO, грати в настільні ігри. Для хлопчиків улюбленими іграшками також є іграшковий транспорт, роботи й іграшкова зброя.

6. Були діти (11 дівчаток і хлопчиків), які відповіли, що не мають улюбленої іграшки.

Що робить іграшку цікавою, привабливою для дитини? Усього дітьми було надано 185 пояснень, чому їм подобається іграшка. На підставі аналізу відповідей і пояснень учнів і учениць, чому саме подобається іграшка, ми виявили показники, які впливають на вибір іграшки дитиною:

1) для комп'ютерних ігор, комп'ютерів, смартфонів (які не є іграшками) такими показниками є розвивальні можливості/функції, технічні характеристики, захопливий сюжет «іграшки» (комп'ютерної гри), урахування визнаного іншими людьми (ровесниками, дорослими) особливого статусу («популярна», «крута») «іграшки» (комп'ютерної гри). Про це у своїх відповідях повідомили 5,6% дітей: «можна скачувати ігри», «тому що це телефонна гра», «він майже все вміє» (про комп'ютер), «у ньому багато ігор», «у ньому є ігри», «там дають кубики й можна битися», «там є «скринька страху» та «меч»», «можна грати в Brawl Stars», «крута» (телефон), «на ньому можна пограти в будь-який час»;

2) на першому місці серед названих дітьми причин, чому подобається певна іграшка, було те, чи приємна вона на дотик; про це зазначили 22,16% дітей;

3) для 14,6% дітей іграшка стає улюбленою, тому що вона в «їхніх очах» є красивою;

4) 16,2% дітей, пояснюючи, чому іграшка є улюбленою, вказали на її розвивальні функції (цікаво, що в цьому випадку діти аргументували, що саме допомагає розвивати іграшка; переважно йшлося про інтелектуальний і пізнавальний розвиток: «розвиває мозок», «захоплива», «така, що розвиває», «розвиває розум», «пізнавальна», «розвиває швидкість рук», «цікава», «можна будувати» (LEGO), «із неї можна скласти дракона», «розумна», «можна побудувати трасу», «розвиває дрібну моторику»);

5) 4,9% дівчаток і хлопчиків приваблює в іграшці можливість веселої гри з нею;

6) для 5,4% дітей іграшка стає цікавою завдяки своїм функціональним і технічним мож-

ливостям («це робот на штучному інтелекті», «він трансформується», «швидко їздять» («він літає», «він стріляє»), «він на пульті», «може робити різні трюки»);

7) ще для 5,4% школярів іграшка набуває цінності завдяки приємним спогадам про дитинство, які з нею пов'язані («тому що раніше мене тато постійно катав на комбайні», «він мій друг з дитинства», «вона зі мною з трьох років», «вона моя найулюбленіша подруга», «його мені подарували на день народження», «мені їх подарували на перший день народження»);

8) розмір іграшки має значення для 2,7% дітей;

9) на вибір 3,8% дітей вплинули незвичайні можливості іграшки («він із палкою», «він майстер вогню», «вони розтікаються», «в нього зуби», «він стрибає», «вміє розмовляти», «крутий»);

10) 1,62% дітей (хлопчики) вважають, що гра з іграшковою зброєю – спосіб стати сильнішими;

11) 1,08% дітей люблять свою іграшку тому, що вона персонаж комп'ютерної гри;

12) на вибір 1,08% дітей вплинула незвичайна зовнішність іграшки, її негативні риси характеру («вона страшна», «він просто жах!»). На нашу думку, цінною для дитини іграшка стає тому, що дитина усвідомлює її особливості – в очах інших людей іграшка є страшною, непривабливою, жадливою; інші діти й навіть дорослі люди, можливо, не хотіли б мати таку іграшку, бо вона викликає неприємні емоції. І дитина, яка володіє цією «страшною» іграшкою, підвищує свою самооцінку: не боїться, як інші, стає сміливішою; можливо, перемагає свій страх. «Страшна» іграшка може подобатися й тому, що дитині дійсно подобаються іграшки (і персонажі в мультфільмах), які за задумом художника або режисера мають несимпатичну для більшості людей зовнішність, є злими, коять зло;

13) 1,08% дітей сказали, що вони колекціонують іграшки (ляльки, машинки);

14) у 3% випадків іграшка стала улюбленою завдяки тому, що супроводжує рухову активність (заняття спортом, гра на основі рухової

активності);

14) у зовсім поодиноких випадках (по 1,08%) іграшка стала улюбленою, тому що: а) надає можливість здійснити бажання / задовольнити інтерес жити життям дорослих людей (іграшка застосовується для режисерської гри) («вони (ляльки) як люди, тільки маленькі»); б) уособлює сміливого, мужнього й доброго героя, який захищає когось від ворогів («він рятує світ»); в) її вибір був обумовлений визнанням її цінності іншими людьми («ці ляльки зараз дуже популярні»); г) дає можливість піклуватися про неї; г) її вибір був обумовлений стереотипними поглядами в суспільстві («вона для дівчаток»); д) в неї гуманні риси характеру («він (ведмедик) добрий»); е) вона має психотерапевтичні властивості («вона мене заспокоює»);

15) були також нечіткі відповіді (3,24%), які ніяк не можна класифікувати («подобасться», «усім», «простолюблю», «тому що іграшковий»).

На підставі аналізу й систематизації наведених відповідей можна зробити припущення про тенденції щодо особистісних ціннісних характеристик, які впливають на вибір дитини конкретної іграшки як улюбленої, про пріоритети проведення вільного часу:

1. Переважна кількість дітей обирає для себе як улюблену іграшку, яка є приємною на дотик, красивою, у якій цікаві для дитини функціональні або технічні можливості, з якою можна грати у веселу гру, використовувати для власного розвитку. Іграшка стає улюбленою завдяки приємним спогадам про дитинство (табл. 1).

2. Позитивною особливістю наданих відповідей учнів 3-х і 4-х класів, порівняно з відповідями їхніх ровесників 3-4 роки тому, є чітке виокремлення саме розвивальних властивостей іграшок, усвідомлення того, що дуже важливо розвивати розум, пам'ять, пізнавати світ. Але ці пояснення можуть свідчити про раннє «дорослішання» дітей, проте, що в їхньому житті не так багато розваг й ігор, що батьки постійно нагадують, що треба «не гратися, а навчатися».

3. Позитивною тенденцією є те, що в категорії улюблених іграшок сучасні діти майже не називали іграшкову зброю. У наших попе-

Таблиця 1

Характеристики, які роблять іграшку улюбленою для дитини

№ з/п	За якими характеристиками іграшка стала улюбленою для дитини	% дітей (від загальної кількості дітей)
1	Приваблює те, що іграшка є приємною на дотик	24,32%
2	Приваблюють розвивальні можливості іграшки (їх дитина усвідомлює саме як розвивальні)	16,2%
3	Приваблює зовнішній вигляд іграшки	14,6%
4	Іграшка стає цікавою завдяки своїм функціональним і технічним можливостям	5,4%
5	Іграшка стає улюбленою завдяки спогадам про дитинство	5,4%
6	Приваблює можливість веселої гри з іграшкою	4,9%

редніх дослідженнях відсоток хлопчиків, у яких улюбленою іграшкою була іграшкова зброя або роботи-трансформери, смисл гри з якими полягав у відтворенні бійки, був вищим. Хоча, безумовно, відповіді трьох хлопчиків, у яких улюбленою іграшкою є іграшкові пістолети й автомат, є тривожними, оскільки свідчать про те, що в цих дітей є проблеми в спілкуванні з однолітками й вони вважають застосування іграшкової зброї способом підвищення свого авторитету.

4. Сприймаємо як факт, що для 5,4% дітей іграшка стала улюбленою, тому що з нею пов'язані приємні спогади про дитинство. Гуманістичні риси характеру (доброта) зробили іграшку улюбленою всього для однієї дитини.

5. Про те, що їм подобається страшна іграшка, зазначили двоє дітей. В одному випадку це була гумористична відповідь, яка нагадувала репліку – реакцію батьків дитини на іграшку: «Це жах!» В іншому випадку дитині дійсно подобається агресивна зовнішність і «характер» іграшки.

6. Пояснюючи, чому подобається іграшка, третьокласники й четвертокласники найчастіше вживали прикметники «м'яка», «пухнаста», «красива», «гарна», «крута», «цікава», «швидка», «весела», «пізнавальна», «розвивальна».

7. На підставі аналізу писемних висловлень, які застосовували учні 3-х і 4-х класів, можна зробити висновки про сформованість комунікативної компетентності нижче середнього. Порівняно з минулими роками значно збільшилася кількість дітей із дислексією та дисграфією.

8. Порівняння відповідей на запитання анкети, які були надані учнями різних класів, підтверджує факт впливу особистості й професіоналізму вчителя на процес вибору улюбленої іграшки, а отже й на проведення дозвілля, ігор молодших школярів.

9. Викликають занепокоєння такі факти: 1) усього лише одна дитина (хлопчик), пояснюючи, чому подобається іграшка, зазначив, що вона «рятує світ» (тобто, вибір улюбленої іграшки був здійснений на основі таких ціннісних орієнтирів, як «сміливість», «мужність», «безстрашність у боротьбі з ворогом заради інших»); 2) усього одна дівчинка зазначила, що її іграшка подобається тому, що про неї можна піклуватися (цей факт свідчить про тенденцію трансформації формування основ материнства в сучасних дівчаток); 3) ніхто з дітей не сказав, що іграшка подобається тому, що нею весело грати з друзями; 4) лише в одному випадку на вибір улюбленої іграшки вплинуло те, що в уяві дитини (завдяки вихованню в сім'ї та сформованому в неї поняттю про доброту)

її іграшка є доброю; 5) кількість дітей з дислексією та дисграфією збільшилася (навіть у порівнянні з даними 2017 р.). А це учні 3-х і 4-х класів. Щодо учнів 4-х класів можна припустити, що в цих дітей компетентності, визначені в Державному стандарті початкової освіти, не будуть сформовані на належному рівні.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, на підставі результатів проведеного дослідження констатовано зміни в ціннісних орієнтирах, які впливають на вибір улюблених іграшок дітей молодшого шкільного віку. Традиційно іграшки стають улюбленими тому, що є красивими, надають можливість весело проводити вільний час, мають цікаві для дітей технічні можливості, з ними пов'язані приємні спогади про дитинство. Порівняно з результатами минулих років виокремлено нові тенденції у виборі улюблених іграшок: 1) збільшилася кількість дітей, для яких іграшки стають улюбленими завдяки їхнім розвивальним функціям; 2) дівчатка переважно граються серійними ляльками, які схожі на дорослих дівчин, фей; 3) лялька «пупс» є улюбленою іграшкою всього в однієї дівчинки, її вибір обумовлений тим, що дівчинці подобається «піклуватися про ляльку» (на відміну від пояснень дівчаток, які грають серійними ляльками, – їм подобається грати ляльками, тому що «вони як життя дорослих людей»); 4) у виборі улюблених іграшок опитані діти майже не керувалися поняттями «доброта», «сміливість». Окрім цього, на підставі аналізу письмових висловлень школярів можна стверджувати про збільшення кількості дітей з дисграфією. Зазначимо також, що в статті наводяться лише систематизовані дані, зроблено попередні висновки. Аналіз і детальніша інтерпретація даних потребує подальшої роботи, результати якої будуть висвітлені в наступних публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний стандарт початкової освіти : затверджено постановою Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. № 87 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688). База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>.
2. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Л. Гриневич та ін. ; за заг. ред. М. Грищенка. 40 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
3. General Comment #17 on article 31 of the Convention on the Rights of the Child [Електронний ресурс]. URL: <http://ipaworld.org/childs-right-to-play/article-31/general-comment-17>.